

Ayhan Bıçak ve Türkiye’de Felsefe *Ayhan Bıçak and Philosophy in Turkey*

Mustafa GÜNAY¹

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

¹ Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Felsefe Grubu Eğitimi, Adana, Türkiye.
mgunay@cu.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 30.09.2024
Kabul Tarihi/Accepted: 06.02.2025

Atıf /Cite this article:

Günay, M. (2025). Ayhan Bıçak ve Türkiye’de
Felsefe. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü Dergisi* (22), 106-115.

This article checked by

Content of this journal is licensed under a Creative
Commons Attribution-Noncommercial 4.0
International License.

Öz

“Türkiye’de felsefe var mı?”, “Bizde filozof var mı?” türünden sorular sıkça sorulmakta ve çoğunlukla olumsuz yanıtlar verilmektedir. Felsefe, içinde bulunduğu toplum ve kültür ortamıyla ilişkilidir. Bu bağlamda felsefi düşüncüyü engelleyen, önünü kapatan engellerle de mücadele edilmesi gereklidir. Türkiye’de felsefe yapmanın önündeki engelleri ya da engelleyici etkenler çok sayıda ve çeşitli niteliktedir. İçsel ve dışsal engeller biçiminde bir ayrım yapılabilir. Ayhan Bıçak Türkiye’de felsefenin durumunu, karşılaştığı sorunları irdeleyen ve çözüm yollarını arayan önemli çalışmalar ortaya koymuştur. Türkiye’de felsefenin önündeki başlıca engeller arasında şunlar yer alır: Diyalog ve eleştiri eksikliği, ideolojilerin yörüngesinde olmak, felsefede batı-merkezci zihniyet, toplumsal yapıdaki etkenler vb. Türkiye’de felsefi düşüncenin yolunu kapatan dışsal engellerin yanı sıra önemli içsel engeller de vardır. Türkiye’de felsefi geleneğin olup olmadığı da tartışma konuları arasında yer alır.

Ayhan Bıçak’ın Türkiye’de felsefe yapmanın önündeki engeller ve düşünce üretimini zorlaştıran ve hiç de teşvik edici olmayan koşullar hakkında önemli saptama ve değerlendirmeler yapmaktadır. Bıçak, aynı zamanda felsefecilerin neler yapmaları gerektiği konusunda önemli değerlendirmeler yapmakta ve işaretler de ortaya koymaktadır. Onun kullandığı “felsefenin gerçekliği” kavramı, eleştiri, tartışma ve diyalog yolunu açık tutmaya, genişletmeye yönelik bir ifadedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye’de Felsefe, Gelenek, Eleştiri, Diyalog

Abstract

Questions such as “Is there philosophy in Turkey?” and “Do we have philosophers?” are frequently asked and mostly answered in the negative. Philosophy is related to the social and cultural environment in which it exists. In this context, it is also necessary to combat the obstacles that hinder and block philosophical thought. The obstacles to philosophy in Turkey are many and varied. A distinction can be made between internal and external obstacles. Ayhan Bıçak has produced important studies that examine the state of philosophy in Turkey, the problems it faces and search for solutions.

Among the main obstacles to philosophy in Turkey are the following: Lack of dialogue and criticism, being in the orbit of ideologies, western-centered mentality in philosophy, factors in social structure, etc. In addition to the external obstacles blocking the path of philosophical thought in Turkey, there are also important internal obstacles. The existence of a philosophical tradition in Turkey is also a matter of debate. Ayhan Bıçak makes important observations and evaluations about the obstacles to philosophizing in Turkey and the conditions that make the production of thought difficult and not encouraging at all. At the same time, Bıçak also makes important assessments and points out what philosophers should do. His concept of “the reality of philosophy” is an expression intended to keep open and expand the path of criticism, discussion and dialogue.

Keywords: Philosophy in Turkey, Tradition, Criticism, Dialog

Giriş

“Türkiye’de felsefe var mı?”, “Bizde filozof var mı?” türünden sorulara yakın zamanlara kadar çoğunlukla olumsuz yanıtlar verildiğini saptamak mümkündür. Hatta bundan yirmi beş yıl kadar önce öğrencilerime uyguladığım bir ankette, belli başlı Türk felsefecilerinin adlarını ve kitaplarını yazmalarını istemiştin. Sonuç oldukça üzücü ve düşündürücü çıkmıştı. Elbette bu durumun çeşitli nedenleri bulunmaktadır. İlkın, bizde felsefi düşüncenin tarihi, Batı’da olduğu kadar eski ve köklü değildir. İkinci olarak da, felsefecilerimiz/düşünürlerimiz nedense kendi ülkemizde üretilen felsefeye ve felsefi söyleme karşı kayıtsız kalmakta, birbirlerinin çalışmalarına gönderimde bulunmaktan sanki özenle kaçınmaktadırlar. Doğan Özlem, “Takiyettin Mengüşoğlu’da İnsan Kavramı” başlıklı yazısında bu durumu ve sorunu “tarihsizlik sendromu” olarak niteler ve şöyle açıklar: “Ne yazık ki Türkiye’de felsefecilerin önemli bir kısmı otokton davranmakta, ülkemizde felsefe alanında ortaya konulmuş eserleri, bu eserlerin sahiplerini inceleme ve değerlendirme eğiliminde görünmemektedirler. Bu, Mengüşoğlu’nun ‘tarihsel varlık’ olarak insan betimlemesi ile ilgili kurulduğunda, Türk felsefecilerinin önemli bir kısmının ‘şimdi’ ile (çok kısa da olsa) Türk felsefesinin ‘geçmiş’i arasında bağ kurmadıkları izlenimini vermektedir. Mengüşoğlu’nun eserleri, sadece bu tarihsizlik sendromunun aşılabilmesi için bile, yeniden değerlendirilmeyi beklemektedirler.” (Özlem, 1998: 59).

Tarih ve tarihsellik, insanın bütün yapıp etmelerini ve ortaya koyduğu eserleri/ürünleri etkilediği gibi, felsefeyi de etkilemekte ve dahası felsefi düşünmenin konusuyla sorularında da kendini görünür kılmaktadır. Geçmişten gelen felsefe birikiminin varlığı kadar, onun nasıl değerlendirileceği de önemli bir konudur. Bu noktada Nermi Uygur, geleceğin felsefesinin yapı taşı olması bakımından geçmişin felsefesine yönelik tutumunu şöyle ortaya koyar: “Bugünden yarına felsefeye yalnızca geçmişten üretilenlere dayanarak bakım gösterilebileceğini savunmak, türlü sakıncaları birlikte sürükleyen bir tutumdur. Bazı yerinde sınırlamalarla bu sakıncalar giderilmedikçe böyle bir tutumdan yana olmanın, geleceğin felsefesine hiçbir katkıda bulunamayacağı meydandadır.” (Uygur, 2002: 69).

“Türkiye’de Felsefe Nereye Gidiyor?” konulu bir soruşturmada kendisine yöneltilen “Türkiye’de felsefenin gelişmesi ve yaygınlaşması için neler yapılmalıdır?” sorusuna Ömer Naci Soykan’ın verdiği cevap içinde yer alan birkaç cümle: “Felsefecilerimizin birbirlerinin yaptıklarıyla ilgilenmesi gerekir. Gençler de öncekilerin düşüncelerini işlemeli, ilerletmeli. Felsefi gelenek böyle kurulur.” (Erdem, 2007: 31). Soykan’ın da vurgulamış olduğu gibi, felsefede bir gelenek oluşturabilmek ve onu yaşatabilmek için öncelikle felsefecilerin diyalog içinde olmaları, tartışmaları, birbirlerinin eserlerini değerlendirip eleştirmeleri, birbirleri hakkında yayın yapmalarının gerekli olduğu açıktır. Bu bağlamda karşılaştığımız sorunları ele alan felsefecilerimiz de mevcuttur. Bunlardan biri olan Ayhan Bıçak, “Macit Gökberk’in Felsefe Anlayışı” başlıklı yazısında kendi düşünürlerimizin karşı karşıya kaldıkları ilgisizlik sorununu düşünce üretimi önündeki bir engel olarak değerlendirir. “Türkiye’de düşünce üretiminin başlıca ve önemli sorunlarından biri, yerli düşünürler hakkında yayınların yapılmamasıdır. Bu sorun Macit Gökberk için de geçerlidir.” (Bıçak, 2009: 2).

Türkiye’de Felsefe Konusuyla İlgili Bazı Kişiler ve Çalışmalar

Günümüze kadar çeşitli nedenlerle ülkemizde felsefenin olup olmadığı bir tartışma konusu olagelmıştır. Bu bağlamda ezbere yapılan bazı yorumlar ve ileri sürülen görüşlerle bugün de karşılaşabiliyoruz. Ancak son yıllarda “Türkiye’de Felsefe” konusundaki çalışmaların çoğaldığını ve hatta felsefe bölümlerinde bu konuyla ilgili dersler verilmeye başlandığını görüyoruz. Bunlar elbette sevindirici gelişmelerdir. Özellikle 100. kuruluş yıldönümünde Cumhuriyet döneminde oluşan felsefi birikime yönelik ilginin belli bir ölçüde arttığını ve konuyla ilgili yayınların çoğaldığını görmek sevindiricidir.¹ Ancak daha yapılacak pek çok çalışmaya ihtiyaç olduğunu da söylemek yerinde olur. Türkiye’de ve Türkçede felsefenin varlığını çeşitli nedenlerle yok saymak ya da ya da görmezden gelmek isteyenler olsa da oluşagelen düşünce birikimini yadsımak mümkün değildir.

Türkiye’de felsefenin durumunu, sorunlarını önemseyen ve bunlara yönelik arayışlara girişenlerin uğraşlarında iki düşünsel yönün birlikte bulunduğu saptanabilir. Nedir bu iki yön ya da boyut? Hem kendi düşüncesini/felsefesini oluşturmak, inşa etmek ve geliştirmeye çalışmak hem de yaşadığı toplumda, kültürde felsefi düşüncenin karşı karşıya olduğu ya da kuşatıldığı sorunları ve çözüm olanaklarını ve bu bağlamda ortaya çıkan anlayışları eleştirmek ve değiştirmeye yönelmek... Bu bağlamda Arslan Kaynardağ’ın şu sözleri oldukça önemli ve yol göstericidir: “Başta felsefeciler olmak üzere, üniversiteler, eğitimciler, kültür adamları, kurumlar, felsefenin özgün ürünler vermesi için çaba göstermeli, özendirici olmalıyız. Eleştiri ve özeleştiri

¹ Çeşitli kişi ve kurumların Cumhuriyet döneminde felsefe konusunda yaptığı etkinlikler ve yayınlar da ülkemizde belli bir felsefi birikimin oluştuğunu ve gelişmeye devam ettiğini göstermektedir. Türkiye Felsefe Kurumu’nun ve Türk Felsefe Derneği’nin konuyla ilgili etkinlikleri ve kitapları öncelikle anılması gereken çalışmalardır. Özne, Felsefi Düşün gibi dergiler de Türkiye’de felsefenin durumunu ve sorunlarını ele alan özel sayılar yayımladı. Yayımlanan birçok kitap arasında Kemal Bakır’ın editörlüğünü yaptığı iki cilt Türkiye’de Felsefe (1923-2023) adlı kitap oldukça kapsamlı olmasıyla dikkat çekmektedir.

yapmalıyız. Felsefeyi felsefe olarak kendi bağımsız alanında geliştirdiğimiz gibi, onu eğitim, kültür ve politikanın başlıca yol göstericisi durumuna da getirmeliyiz.” (Kaynardağ, 2002).

Bir toplumda ve kültürde felsefenin varlığı ve gelişiminde rol oynayan pek çok etken bulunabilir. Ancak felsefeyi felsefe dışı ortam ve koşullarla etkileşim içinde düşünmek uygun olacaktır. Felsefenin içinde bulunduğu toplum ve kültür ortamına karşı içerden bir bakış, kavrayış ve tutumun eleştireliliği temelinde düşüncede yaratıcılık söz konusu olabilir. Bu bağlamda felsefi düşüncüyü engelleyen, önünü kapatan engellerle de mücadele edilmesi gereği ortaya çıkar. Bu konuda bazı düşünürlerin çabalarının ön planda yer aldığı söylenebilir. Bunlar arasında ilk akla gelen kişiler arasında şu isimlerin anılması uygun olur: Hilmi Ziya Ülken, Nermi Uygur, Afşar Timuçin, Selahattin Hilav, Doğan Özlem, Betül Çotuksöken² gibi Ayhan Bıçak da Türkiye’de felsefenin durumunu, karşılaştığı sorunları irdeleyen ve çözüm yollarını arayan önemli çalışmalar ortaya koymuştur. Ben de bu yazının sınırları içinde onun Türkiye’de felsefe yapmanın önündeki engeller hakkındaki düşüncelerini ve yaklaşımını bazı yönleriyle ele almaya çalışacağım.

Türkiye’de Felsefe Yapmanın Engelleri

Bıçak, *Türkiye’de Felsefenin Gerçekliği ve Eleştirisi* adlı kitabında, felsefecilerin ürettikleri düşünceleri inceleyerek Türkiye’de felsefenin gerçekliğini ortaya koymayı amaçladığını belirtir. (Bıçak 2022: 22). *Felsefenin gerçekliği* ifadesini Türkiye’de felsefecilerin felsefe yaparak ürettikleri düşüncelerin niteliksel ve niceliksel bütünlüğü bağlamında kullandığını söyleyen Bıçak, bu çalışmadan beklentisini şöyle açıklar: “Beklentim, Türkiye’de felsefenin gerçekliğini en detaylı şekilde ortaya koyan bu araştırma felsefe yapma, felsefe problemi kurmak, felsefeci olmak, filozof olmak, eleştiri, felsefi bilinç, felsefi düşünce tarzı, felsefe öğretimi, üniversite tasavvuru gibi felsefenin temel değerlerinin metinlerle eleştirilmesi ve tartışılmasıdır.”(Bıçak, 2022: 28).

Elbette edebiyat ve sosyal bilimlerin çeşitli alanlarında da bazı yazar ve araştırmacıların ülkemizde edebiyatın, sanatın ve bilimin varolma/gelişme sorunlarıyla ilgili bilinçli ve duyarlı tavır gösterdiklerini yadsıyamayız. Ancak felsefenin sorunlarına gereken duyarlılık ve ilgiyi göstermeyenlerin çoğunluğu oluşturmaları söz konusudur. Söz konusu ilgisizliğin ve duyarsızlığın da birçok nedeni bulunmaktadır.³

Felsefeyle uğraşanların felsefenin ne olduğuna ilişkin belirgin bir anlayışlarının olmayışı ya da “felsefe bilinci”nin eksikliği/zayıflığı gibi hususlar felsefe yapmanın önündeki engellerin başında gelir. Bıçak’ın felsefe bilincinin vazgeçilmezliğine vurgu yapması söz konusudur.⁴ Felsefe yapmanın dışsal engelleri kadar belki de öncelikli olarak tartışılması gereken husus felsefeyle uğraşanların felsefeyle ilgili tutum ve anlayışlarını gözden geçirmeleri gerektiğidir.

Türkiye’de felsefe yapmanın önündeki engelleri ya da engelleyici etkenleri ele alırken bu çerçevede içsel ve dışsal engeller biçiminde bir ayrım yapılabilir. İçsel engeller felsefecilerden kaynaklanır. Dışsal engeller dediğimizde ise toplumsal, kültürel, siyasal vb. koşullar ve engeller düşünülebilir.

Diyalog ve eleştiri eksikliği, ülkemizde felsefe yapmanın, felsefede yol almanın en önemli engelleri arasında yer alır. Bu duruma dikkat çeken Bıçak da, felsefeciler arasında diyalog kurulamamasının en önemli sorunlardan biri olduğunu vurgular. Diyalogun olmaması, felsefecilerin ortaya koyduğu metinlere yönelik bir ilgisizliği de beraberinde getirir. Ne yazık ki Türkiye’de birbirinin düşüncelerini eleştirerek felsefe yapıldığına ilişkin örnekler oldukça azdır. Ciddi emeklerle ortaya konulmuş felsefi çalışmaların çoğunlukla/genellikle “suskunlukla” karşılanması durumu sıkça görülmektedir. Böyle bir durumda ise eleştiri ve diyalog olmadığından felsefi tartışma kültürü de gelişmemekte ve olası düşünce geleneklerinin oluşma/gelişme olanakları da gerçekliğe dönüşmemektedir. Bu bağlamda şöyle bir soru konuyu değerlendirmek için yol gösterici olabilir: Felsefeciler/felsefe hocaları felsefeyi ve üniversiteyi nasıl görüyorlar, bu konuda belli bir anlayışları var mıdır? Bu soruyla bağlantılı bir başka soru ise: Felsefe kavrayışı bakımından ne durumdayız?

Felsefe bilinci ile felsefe yapmanın birbirinden ayrılamayacağını vurgulayan Bıçak’a göre, “Felsefeyi neden kavrayamadık? sorusunun cevabı felsefi düşünce tarzını öğrenip içselleştirememek, felsefe yapamamak ve bunların oluşturduğu felsefi bilinci geliştirememekle yakından ilişkilidir. Felsefi düşünce tarzı ile felsefe yapmak bir paranın iki yüzü gibi birbirlerinin varlığını

² Türkiye’de felsefenin durumu, başlıca sorunları ve çözüm arayışları konusunda Betül Çotuksöken’in *Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Öğretim ve Araştırma Alanı Olarak Felsefe* adlı araştırması yakın tarihteki en kapsamlı çalışmalardan biridir. Bu çalışma aynı zamanda felsefe bölümlerinin durumunu ve felsefe eğitimiyle ilgili sorunları da ortaya koymaktadır. (Türkiye Felsefe Kurumu Yayını, 2001).

³ Bu konuda “Türkiye’de/Türkçe’de Felsefeye İlgisizlik Sorunu” başlıklı çalışmaya bakılabilir. <http://www.arkhelogos.com/journal/28> (Yılı : 2023 / Cilt : 8 / Sayı : 15).

⁴ Bu noktada Nermi Uygur’un düşüncelerini, özellikle *Felsefenin Çağrısı* kitabındaki eleştiri ve önerilerini anımsamak yerinde olur. Ayhan Bıçak da bu kitabın öneminden ama ne yazık ki gereğince önemsenmeyişinden söz eder.

şart koşarlar. Biri olmadan diğerinin olması mümkün değildir.” (Bıçak 2022: 529).

Felsefi düşünce tarzının en önemli göstergelerinden biri, kişinin felsefe sorularıyla kurduğu ilişkidir. Bir başka ifadeyle, kişinin kendi sorularına cevaplar araması gerekir. Felsefe sorularıyla felsefecilerin ilişkisinin ülkemizdeki durumu konusunda Bıçak şunları söyler: “Türkiye’de görülen genel tutum, sorunun kişinin kendine sorması değil, soruların filozoflara sorulmasıdır. Soru, varlık nedir? şeklinde dile getirildiğinde, sorunun muhatabı soruyu soran kişidir. Ancak soru Hartmann’a göre varlık nedir? şeklinde sorulduğunda muhatap Hartmann’dır. Varlık, bilgi, mantık, ahlak, devlet gibi temel alanlara ilişkin çalışmaların olmaması, nasıl soru sorulduğunun açık delilidir.” (Bıçak, 2012: 75).

Felsefecilerin felsefe anlayışlarının/kavrayışlarının sorgulanması ister istemez bu alanda çalışan kişilerin, çoğunlukla akademisyenlerin içinde yer aldıkları kurumsal ortamı/üniversiteyi ele almayı gerektirir. Bu bağlamda Bıçak, akademisyenlerin yaptıkları uğraşı önemsememeleri konusunda karşılaşılan bir soruna dikkat çekerek şunları söyler: “Felsefedeki en önemli sorunumuz, felsefe hocalarının felsefeyi ve üniversite hocalığını yeterince kavrayamamış ve önemsememiş gözükmeleleridir.” (Bıçak, 2022: 528).

Toplumsal yapıdaki etkenler de felsefe yapmanın önündeki önemli engellerin başında gelir. Söz konusu etkenlerin oldukça çeşitli olduğu saptanabilir. Bu noktada ortaya çıkan sorun, toplumsal yapının/kültürün, özgür düşünme ve araştırma, yani felsefe ve bilim yapabilmek için nasıl bir ortam meydana getirdiğidir. Bıçak’a göre, “Türkiye’de felsefe yapmanın önündeki engeller arasında toplumun tarihsel sürecinin felsefi ve bilimsel düşünce ortamının kolayca gelişmesini sağlayacak şartlara sahip olmaması önemli bir yere sahiptir.” (Bıçak, 2022: 529).

Felsefe ve bilim yapabilmeye uygun olmayan koşulların da dayandığı bazı etkenler söz konusudur. Bu bağlamda Bıçak, “gelenekçilik” ve “idealleştirme” olarak adlandırdığı iki etkenin/sorunun hem düşünürler için hem de toplumsal değişimin kavranması bakımından bir çıkmaz oluşturduğuna dikkat çeker. “Tarihsel süreçte İslam’ın inanç öğeleriyle birlikte medeniyet unsurlarını, değerleri ve kurumları da idealleştirmeleri toplumun düşünürlerinin önemli çıkmazlarından biridir. İdealleştirme, değerler ile kurumları dokunulmaz kılmakta ve gelenekçilikle kilitleyerek hapsedmektedir. Kurumlar ile değerlerin değişkenliği kavranamadığından, bunların hiç değişmediği *kanun-i kadimden* bu yana hiç değişmeden kaldıkları yanılığı yaşanmaktadır.” (Bıçak, 2022: 529). Bıçak, idealleştirme eğiliminin/tavrının yol açtığı önemli sonuçlardan biri olarak da toplumsal sorunların görülmemesinden söz eder. “Dinden uzaklaşıldığı”na ilişkin bir kalıp yargıyla yapılan değerlendirmeler güç ve yaygınlık kazanmaktadır. “İdealleştirme çevresinde oluşan puslu havada” toplumsal sorunları felsefece ele almak da eleştirel bir tutum ortaya koymak da zor olmaktadır. Bıçak’ın ifadesiyle, “Tarihsel sürecin bir parçası olarak varoluşunu sürdüren toplumun sürekli değiştiğini, öncelikle büyücüler ile yöneticiler, sonra da halk görmezlikten gelmiştir.” (Bıçak, 2022: 529). Bıçak, toplumsal sorunlar hakkında çözüm önerileri geliştiren entelektüel, aydın, din adamı, sanatçı ve filozof gibi düşünce dünyasına ait kişileri büyücü kavramıyla nitelendirmektedir.

İlim ve bilim arasında ayırım yapılamaması da Bıçak’a göre, felsefe ve bilim yapmanın önemli engelleri arasında yer alır. İslam düşüncesinin önemli kavramlarından biri olan “ilim” anlayışının dönüştürülemediğine dikkat çeken Bıçak, ilim teriminin bilgi ve inanç anlamlarını içerdiği gibi, bunlar üzerine yapılan çalışmalar manasında da kullanıldığını belirtir. İlim sözcüğüyle anlatılan bilginin Tanrı tarafından *verili* olan kutsal bilgi olması söz konusudur. Bu bağlamda ilim ve bilim arasındaki ayrımların ortaya konulması gerektiğini söyleyen Bıçak’a göre,

“Gelenekte gerçekleştiği şekliyle *ilim* anlayışı ile üniversitede okutulan bilim anlayışı esastan birbirlerinden ayrıdır. Halkın büyük çoğunluğu ve büyücülerin önemli bir kısmı üniversitede ilim tahsil edildiğini varsayar. *İlim* fıkıh, hadis, tefsir, kelim gibi İslam inancını *Kur’an* ile Hadis ve İslam düşünürleri bağlamında araştırıp elde edilen bilgilerden oluşturulan sistematik bilgilere denmektedir. Bilim ise, gözlem, deney, matematik formülasyonla ifade edilen doğa araştırmaları anlamında kullanılmaktadır. Felsefeciler ve düşünürler bu ayrımı yapmak ve iki farklı düşünce sistemine işaret etmek durumundadırlar. İlim ve bilimin anlamca birbirlerinden ayrı olduklarının gösterilmesiyle sona erecek kavram kargaşası, İslam ilimlerinin toplumdaki her türden sorunu çözeceği beklentisini zayıflatacağı gibi bilim yapmanın da önünü açacaktır.” (Bıçak, 2022: 530).

İlim ve bilim arasındaki ayırımın hem kuramsal hem de toplumsal sonuçları ve etkileri olabilecektir. Bu noktada bilgiyi İslamileştirme gibi projelerin yürütüldüğü bir dönemde Bıçak’ın toplumsal yapıdaki engelleri oluşturan din ve inançla, medeniyet-uygarlık anlayışıyla ilgili bazı anlayışlara yönelttiği eleştiriler ve bu bağlamda dikkat çektiği “ilim” ile “bilim” arasındaki ayrımlar da önemlidir. Yine bu bağlamda din ve medeniyet arasında belli bir ayırım yapılmaması da önemli sorunlara yol açabilmektedir.

İslam’ın inanç ve medeniyet yanlarının ayrı değerlendirilmesinin yapılamayışı da önemli bir sorundur. İslam medeniyetinin

nerede bittiği ve diğer medeniyetlerin nerede başladığı gibi sorularla ilgilenilmediğini söyleyen Bıçak’a göre, “son iki yüz yıldır toplum sorunları hakkında İslam medeniyeti temelli değer sistemlerinden hareketle çağın sorunları hakkında açıklama modelleri geliştirilememiştir. Bu olumsuz sonucun nedeni İslam medeniyetinin verimsizliği değil, çağdaş ulemanın felsefi düşünce tarzını anlayıp uygulayamaması ve bilimsel araştırmalarda kuramlar yapamamasıdır.” (Bıçak, 2022: 530).

İnanç ve medeniyet/uygarlık ayrımının yapılması gerektiğini vurgulayan Bıçak, modernleşme kavramından ve sürecinden de söz eder. Çünkü modernleşme, felsefe için de ele alınması gereken önemli kavramlar ve sorunlar getiren bir süreç olmuştur. Bu süreç içinde ortaya çıkan ve birbiriyle tartışan farklı anlayışlar ve ideolojilerle karşılaşırız. Bu çerçevede Bıçak, özellikle “gelenekçilik” ve “yenilikçilik” olarak adlandırdığı iki yaklaşımı karşılaştırır ve değerlendirir.

Modernleşme sürecinde din ve felsefe arasındaki tartışmanın odağında “evren tasavvuru”nun yer aldığını söyleyen Bıçak, bu çerçevede dinsel temelli evren tasavvuru ile bilim temelli felsefi evren tasavvuru arasında meydana gelen değişimin ya da kopuşun gerçekliğin kuramsal temelde yeniden kurgulanmasını gerektirdiğine dikkat çeker. “Batının modernleşme sürecinde şiddetlenen din ile felsefe arasındaki tartışmaların önemli nedenlerinden biri dini temelde oluşan bilgelik esaslı evren tasavvurunun yerini bilim temelli felsefi evren tasavvurunun almaya başlamasıdır. Modernlik denilen değer sistemi bilim, iktisat, siyaset, hukuk temelli felsefi evren tasavvurunun bir başka adıdır. Felsefi düşünce tarzı, bilimler aracılığıyla, gerçekliği kuramsal temelde yeniden kurgulamak amacıdadır. Bu bağlamda felsefe kültürel yapıyı oluşturan unsurları araştırarak, kültürdeki her bir değer sisteminin ve kurumların insan ihtiyaçlarına bağlı olarak tarihsel şartlarda oluşumunu ve işlevleriyle birlikte kimliklerini nasıl kazandıklarını ortaya koymaya çalışmaktadır. Modernliğin yayılma süreçlerinde, dünyadaki bütün toplumlarda gelenekçilik ve yenilikçilik tartışmaları ve çatışmaları yaşanmıştır.” (Bıçak, 2022: 531).

Toplumsal engeller arasında “ideolojik kavgalar”ın da yer aldığını ve bu kavgaın yenilikçiler ile muhafazakârlar arasında yürütüldüğünü söyleyen Bıçak, söz konusu kavgaları şöyle açıklar: “Türkiye’deki tartışmalar, tarihsel kimliği koruyarak inancı güvenceye alarak sorunların çözülmesini bekleyenlerle, sorunları modernleşmeyle çözerek tarihsel kimliği dönüştürerek muasırlaşmak isteyenler arasında yaşanmaktadır. Her iki taraf da kendi savlarını kuramsal temellendirme gibi bir çabaya girmemektedirler. (...) Muhafazakârların yapamadığı şeyleri yenilikçiler de yapamamaktadır.” (Bıçak, 2022: 531).

Bıçak’a göre, “Toplumsal sorunlarla ilgili kuramlaştırmalar yapan az sayıda düşünürün görüşleri de tartışılmamakta ve üstü örtülerek görmezlikten gelinmektedir. Toplumun üç-dört ideolojik yaklaşıma sahip olması ve bunların toplum sorunları hakkında tarafları bir araya getirecek kuramsal çözüm modelleri geliştirmemeleri tarafları giderek birbirlerinden koparmaktadır.” (Bıçak, 2022: 531-532).

İdeolojilerin yörüngesinde olmak da felsefe yapmanın engelleri arasında yer alır. Felsefenin herhangi bir yörüngede yapılmaması gerekir. Bir şeyin yörüngesinde olmak felsefenin kendine özgü özelliklerini kaybetmesine yol açar. Bıçak, özellikle din, bilim, siyaset ve ideolojinin yörüngesine girmeyi, felsefe yapmanın önündeki engeller olarak değerlendirir. (Bıçak, 2018: 262). İdeolojik bağlılıkların özellikle aydınlar arasında güçlü olması söz konusudur. “Batı dışı toplumlar 19. yüzyılda modernleşmeyle birlikte sömürülmenin yanında veba salgını gibi bütün dünyayı saran ve bütün toplumları çökerten “ideolojilerle” de tanıştılar. Ulemanın gelenekçiliğinin yerini, münevverin düşünce akımları ile ideolojilere bağlılığı almıştır.” (Bıçak, 2022: 532).

Bıçak neden ideolojilere karşı olumsuz bir tavır gösterir ve felsefe yapmanın önünde bir engel olarak görür? Onun bu bağlamda “şüphe, eleştiri” kavramları temelinde ve felsefede gördüğümüz doğruluk arayışı açısından ideolojilerin eleştirisine yöneldiğini görebiliriz. “İdeolojilerin yörüngesinde olan üniversite hocaları genellikle felsefi bilincin temel değerlerinden olan şüphe ve eleştiriye kendi düşüncelerine karşı kullanamamaktadırlar. İdeolojilerinin dışında kalan her şeyin yanlış olduğunu kolaylıkla kabul edip karşıtlarını bağnazlıkla suçlama yolu tercih edilmektedir. İdeolojilerin yörüngesinde ileri sürülen iddialar kesin ve tek doğru sloganlar şeklinde sunulduklarından ve temellendirilmediklerinden felsefi ya da bilimsel düşünce tarzının dışında kalmaktadır.” (Bıçak, 2022: 533).

Modernleşmenin getirdiği gelenekçilik ve yenilikçilik arasındaki tartışmalar ve çatışmalar felsefe için önemli bir sorun alanı demektir. Bu bağlamda Bıçak, söz konusu çatışmayla ilgili olarak her iki anlayışın-yaklaşımın da yaşanan sorunları anlamada ve bunlara çözüm üretmekte yetersiz kaldıklarını işaret eder. Bu çerçevede değinilen “ideolojik kavgalar”ın ise içeriği belirsiz kalmış görünmektedir. Ayrıca “tarihsel kimlik” kavramının anlam içeriği de belirgin görünmemektedir. Sanki değişimden, dönüşümden korunabilecek bir “kimlik” varmış algısı-anlamı uyanmaktadır. Yine “inancın güvenceye alınması”nın ne anlama geldiği de belirsizdir. Modernleşmenin temel bir unsuru ve ilkesi durumundaki laiklik hiç şüphesiz farklı inançların birlikte özgürce varolmasının zemini olarak düşünülebilir. Ancak Bıçak bu bağlamda laiklikten söz etmez. Modernleşme süreciyle birlikte aydınlanma kavramının, sürecinin de anılması yerinde olur. Batı dışı kültürlerde, özellikle belli bir İslamiyet

vurgusuna dayanarak modernlik, laiklik ve aydınlanma gibi oluşumlara ve süreçlere şüpheyle, mesafeyle dahası düşmanca bakılması söz konusudur. Bu nedenle toplumumuzun modernlik deneyimlerini felsefe açısından anlamak, çözümlemek ve değerlendirmek istediğimizde söz konusu modernliğin kurucu değerleri ve unsurlarıyla nasıl bir ilişkimiz olduğuna da göz önünde bulundurmak yerinde olur. Bıçak, modernliğin kavranılmasıyla ilgili olarak önemli eksikliklere ve sorunlara dikkat çeker. Ona göre bu çerçevede eleştirilmesi ve tartışılması gereken pek çok husus bulunmaktadır. “Modernliğin bilim, felsefe, sanayi, hukuk, demokrasi, yurttaş hakları, özerklik, üretkenlik, verimlilik, icat, araştırma, kuramsallaştırma gibi temel değer sistemlerinin gerekliliklerini yerine getirerek gerçekleşeceğini kavrayamadık. Sıralanan unsurların tarihlerini yazıp, onları eleştirerek tartışıp yeniden kurgulayamadık. Eski kutsallara yeni medeniyetin kutsallarını da ekleyerek düşünce üretiminin önündeki perdelerin sayılarını artırdık.” (Bıçak, 2022: 533).

Modernliğin eksik, yanlış kavranması ya da kendimize özgü bir modernlik anlayışı üretilmemesinin nedenlerinden biri de “Batı-merkezci zihniyet”in aydınlar, siyasetçiler, yöneticiler vb. tarafından çoğunlukla benimsemesidir diyebiliriz.⁵ Söz konusu Batı-merkezci zihniyet felsefe alanında da yaygın ve etkili olduğu için tartışılması gerekir.

Felsefede Batı-merkezci zihniyet de bizde felsefi düşüncenin yolunu kapatan önemli içsel engellerin başında gelir. Modernlikle ilişkilerimizi irdelleyen Bıçak, aynı zamanda bizde felsefe alanında oldukça yaygın durumdaki Batı-merkezci zihniyeti de eleştirir. Bıçak’a göre, “Türkiye’deki felsefe süreci, filozofların kitaplarını okumanın yeterli olmadığını göstermektedir. Burada hatalı olan, Batı Felsefesi’ni okumak değil, söz konusu felsefenin hakikati temsil ettiği inancıyla benimsenmesidir. Eğer Batı felsefesi hakikati ortaya koymuşsa, felsefe soruları sormanın anlamı yoktur. Zaten her şey sorulmuş ve cevaplandırılmıştır. Bu tutum felsefeye karşı sorumluluk yüklenmeyi engellemenin yanında, felsefedeki çeşitliliği, değişkenliği, tartışmaları da dışlamaktadır.” (Bıçak, 2012: 76).

Felsefede Batı-merkezci zihniyetin yaygın ve güçlü olmasının daha çok “kötümser” üniversite hocalarından kaynaklandığını vurgulayan Bıçak’ın tartışmaya açtığı “Batılıların kategorik olarak üstün oldukları hakkındaki inanç” felsefe açısından ne gibi sakıncalara ve sorunlara yol açmaktadır? Batı-merkezci zihniyet Batıyı/Batılı hep zirvede kendimizi ise bir çukurda/aşağıda ya da bir mağaranın dibinde görmeye yol açtığı için akademisyenlerin, düşünce üretenlerin zihinlerinde felsefi ve bilimsel kuramlar, temellendirmeler üretmeleri, felsefi düşünce sistemleri üretmeleri yolunda önemli bir engel ya da duvar oluşturmaktadır. Bu zihniyet ve etkilediği durum karşısında felsefi ve bilimsel kuramlar üretmeyi denemek ve bu yönde çalışmak yapılması gereken şeylerin başında gelmektedir. Ülkemizin kültür toprağını çorak olarak görmeye kimsenin hakkı yoktur. (Bıçak, 2022: 526-527).

Akademik felsefeden kaynaklanan engeller de söz konusudur. Akademik felsefenin kendini dar, sığ ve verimsiz bir alana hapsedmesi söz konusudur. Bıçak, aynı zamanda akademik felsefenin bilimlerin güdümüne girdiğinden söz eder. (Bıçak, 2018: 271-272). Buna bağlı olarak akademik felsefede skolastik tarzın geri dönüşü de günümüzün önemli sorunlarından biridir. (Bıçak, 2018: 274). Bu bağlamda Bıçak, içinde yer aldığı akademik dünyanın düşünce ortamına yönelik önemli eleştiriler yöneltir. Eleştireliliğinden uzaklaşan felsefenin kendi durumuyla, gerçekliğiyle yüzleşmesi ve hesaplaşması yönünde Bıçak’ın ortaya koyduğu saptama ve değerlendirmeler, aynı zamanda yol açıcı bir umut ve beklenti de içermektedir.⁶ Onun sorunları ve nedenlerini irdelerken bazı çözüm yolları, çıkış yolları önerileri ortaya koyması da gelecek adına iyimser tavrının bir ifadesidir. Bıçak’ın iyimser ve umutlu bakışını ülkemizde yetişmiş felsefeciler arasında kimlerin filozof adını alabileceği konusundaki düşüncelerinde de açık biçimde görebiliriz.

Felsefede Gelenek Sorunu

Türkiye’de felsefi geleneğin olup olmadığı da tartışma konuları arasında yer alır. Bıçak, gelenek sorunuyla ilgili olarak düşüncelerini ortaya koyarken bazı ayrımlar yapar. Ona göre özellikle siyasal-ideolojik düşünce akımları bağlamında bazı gelenekler vardır. Liberalizm, sosyalizm, İslamcılık vb. Ancak felsefi düşünce anlamında henüz bir gelenekten söz edilemeyeceğini belirten Bıçak’a göre, herhangi bir düşünür hakkında yazılan yazılar ve kitaplar gelenek anlamına gelmez. Nedir peki bir felsefi düşünce geleneğinin oluşumundan ve varlığından söz edebilmenin gerekli koşulları?

Bıçak, felsefede geleneğin nasıl gerçekleştiğini ve düşünce üretimi bakımından yararını şöyle açıklar: “Gelenek, aynı konu

⁵ Ancak özellikle Cumhuriyet dönemi felsefesinde Batılı kavram ve değerlerin çağdaş bir yaşam ve uygarlık için çoğunlukla benimsenmesi söz konusudur. Bu bağlamda Macit Gökberk, Bedia Akarsu, Doğan Özlem vb. felsefecilerimiz düşüncede Avrupa-merkezçiliğin eleştirisini de belli ölçüde ortaya koymuşlardır. “Emperyalist Avrupa” ile “bilim ve kültür Avrupası” arasında yapılan ayrımı anımsamak yerinde olur. Bu konuda Akarsu’nun kitaplarına başvurulabilir.

⁶ Akademik çevrelerde üretilen felsefenin yanı sıra akademi dışındaki felsefecileri de unutmamak gerekir. Ülkemizde üniversitelerin dışında felsefeye önemli katkılarda bulunan kişiler hiç de az değildir. Bu bağlamda özellikle birkaç ismi anmak yerinde olur: Arslan Kaynardağ, Oruç Aruoba, Selahattin Hilav, Vehbi Hacıkadıroğlu vb.

üzerinde ortak kabullerden hareketle çeşitli çalışmaların yapılmasıyla gerçekleşir. Düşünce gelenekleri, belli bir sorun alanının dayandığı ilkeleri, kavramsal yapıyı, ne türden tartışmaların olduğunu, nasıl bir yaklaşım tarzı benimsediklerini ortaya koyan değişken bir haritasıdır. Gelenek çerçevesinde yapılan her çalışma, geleneğin içeriğini değiştirdiği gibi, soruna ilişkin bilgi birikimini de artırmaktadır. Bu özellikleri nedeniyle gelenek, düşünce üretimini kolaylaştırmakta ve özgün düşünceler üretmenin şartlarını da hazırlamaktadır.” (Bıçak, 2012: 86).

Türkiye’de felsefe geleneğinin ya da geleneklerinin oluşamamasının birçok nedeni olmakla birlikte özellikle felsefecilerimizin ülkemizde üretilen felsefi düşünce üretimlerine ilgisizlikleri de başta gelen nedenlerden biridir. Bıçak, Türkiye’de gelenek sorunuyla ilgili olarak tartışma ve diyalogun önemini ve gerekliliğini şöyle açıklar: “Düşünce geleneklerinin oluşması, alanın temel sorunları hakkında kaynak eserlerin üretilmesine ve bu eserlerdeki düşüncelerin eleştirel değerlendirilmesini yapan diğer çalışmalara bağlıdır. Başka bir deyişle felsefe geleneği, felsefenin yapısı ve sorunları hakkında kaynak eserlerin üretilmesi ve söz konusu eserlerdeki düşüncelerin çeşitli bağlamlarda tartışma süreçleriyle gerçekleşir. Felsefenin temel sorularıyla ilgili yeterli düşünce üretimi gerçekleşmediğinden ve üretilenler hakkında da tartışmalar yapılmadığından, Türkiye’de felsefe geleneği ya da gelenekleri oluşamamıştır. Buradaki daha önemli sorun, felsefecilerin, Türkiye’de üretilen felsefe temelli düşünceleri inceleyip tartışmaya değer görmemeleridir.” (Bıçak, 2012: 86).

Bıçak’ın dikkat çektiği bir başka husus da bizde henüz bir felsefe geleneği olmasa da gelenek oluşturabilecek bir birikimin bulunduğudır. Onun gelenekle ilgili saptama ve değerlendirmeleri felsefe bakımından mevcut durumu ve neler yapılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda bir karşı düşünce ve eleştiri olarak söylemek istediğim şey, özellikle Mengüşoğlu’dan bu yana insan felsefesi/felsefi antropoloji konusunda bir felsefi geleneğin belirmeye başladığıdır. Bu çerçevede bazı isimleri anmak yerinde olur: İoanna Kuçuradi, Uluğ Nutku, Betül Çotuköken vb. Aydınlanma felsefesi konusunda bir düşünce geleneğinin oluşmakta olduğu, en azından bu bağlamda önemli bir birikimin ortaya konulduğu söylenebilir. Ayrıca felsefenin çeşitli alanlarında ve çeşitli sorunlarıyla ilişkili olarak ortaya konulan düşünce üretimlerini göz önünde bulundurduğumuzda tarihselci/hermeneutik düşünce geleneğinin de etkili olması söz konusudur. Ancak Bıçak’ın da çok kez dile getirdiği gibi kendi felsefecilerimizin/düşünülerimizin eserlerini/çalışmalarını çoğunlukla okuyup yorumlamadığımız, bu metinlerle eleştirel bir diyalog kurmaya yönelmediğimiz için bizde felsefi düşünce geleneklerinin oluşması ve belirginleşmesi için daha çok zamana ve çalışmaya ihtiyaç bulunduğunu söylemek yerinde olur. Gelenek sorunu ister istemez “akademik felsefe”nin gözden geçirilmesini ve felsefi gerçekliğimiz ve olanaklarımız konusunda yeniden düşünmeyi, sorgulamalar yapmayı gerektirmektedir.

Filozofluk ve Türkiye’deki Filozoflar

Türkiye’de felsefe var mı, filozof var mı? biçimindeki sorularla sıkça karşılaşırız. Bu bağlamda felsefecilerimizin varlığından, isimlerinden söz edilmekle birlikte “filozof” adının kullanılmasında bir çekimserlik, duraksama tavrı da dikkat çekici olagelmıştır. Son yıllarda bazı felsefecilerimize “filozof” ünvanı verilmesinin örnekleri çoğalmaya başladı. Bu olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Kimdir filozof, nedir filozofluk? Bıçak’a göre, “Filozofluk felsefe yaparak felsefe problemleri kurmakla ulaşılan onursal unvandır.” (Bıçak, 2022: 25-26).

“Felsefe problemi kuran düşünürler”imiz, filozoflarımız konusunda ise Bıçak, 18 felsefecimizi “filozof” olarak değerlendirir. Bu bağlamda onun filozofluk ünvanı taşıdığını kabul ettiği kişiler şöyle sıralanır: Ziya Gökalp, Hilmi Ziya Ülken, Takiyettin Mengüşoğlu, Macit Gökberk, Nurettin Topçu, İsmail Tunalı, Nermi Uygur, Cemal Yıldırım, Teo Grünberg, Necati Öner, Uluğ Nutku, İoanna Kuçuradi, Afşar Timuçin, Ömer Naci Soykan, Teoman Duralı, Arda Denkel, Yalçın Koç, Betül Çotuksöken.

Birçok filozofumuz olduğunu gerekçeleriyle ortaya koyan Bıçak, bu durumla ilgili olarak şunları söyler: “Filozoflarımızın olduğu gerçeğinin özelde felsefe kabilesindeki, genelde büyücüler cemaatindeki karamsarlığı sarsmasını ve iyimserliğin kapılarını açmasını umuyorum.” (Bıçak, 2022: 25-26).

Elbette filozof olarak kabul edilen kişiler konusunda çeşitli eleştiriler yapılabilir ve başka isimler de önerilebilir. Burada adı geçen kişiler arasında örneğin bir Doğan Özlem’in de olması gerektiğini düşünüyorum. Özellikle bilim felsefesi, tarih felsefesi başta olmak üzere yaptığı çalışmalar ve tarihselci düşünce geleneğinin gerek akademik alanda gerekse genel olarak kültür dünyamızda yer edinmesinde ve etkili olmasındaki çabalarıyla Özlem hocamızın da “filozof” olarak değerlendirilmesinin uygun olacağını düşünüyorum.

Türkiye’de üretilen felsefi düşünceye ve söyleme ilişkin ilgisizliğin ve duyarsızlığın giderek aşılabileceğini umuyorum. Bu yönde umut verici çalışmaların giderek arttığını görüyoruz. Bıçak’ın da vurguladığı gibi Türk filozofları hakkında eleştirel araştırmaların ve tartışmaların artması gereklidir. Bu çerçevede felsefecileri bekleyen görevler ve sorumluluklar konusunda

ise Bıçak şunları söyler: “Türkiye’de filozofların olmadığını ileri süren felsefeciler çok sağlam gerekçeler bulmalıdırlar. Öncelikle filozofun ne türden özelliklere sahip olduğu hakkında araştırmalar yapmalılar, sonra da adları sıralan Türk filozoflarının çalışmalarını inceleyip eleştirel değerlendirmelerini kamuyla paylaşmalıdırlar.” (Bıçak, 2022: 411).

Sonuç ve Değerlendirme

Ayhan Bıçak’ın Türkiye’de felsefe yapmanın önündeki engeller ve düşünce üretimini zorlaştıran ve hiç de teşvik edici olmayan koşullar hakkında önemli saptama ve değerlendirmeler yaptığı görülmektedir. Onun felsefe yapmanın sorumluluğunu yüklenen bir aydın ve felsefeci olarak ortaya koyduğu eleştiriler, geleneği ve geleceği birlikte düşünmek, sorumluluklarımızın gereğini yerine getirmek yönünde uyarıcı, harekete geçirici bir işlev de taşımaktadır. Bıçak’ın sıkça dile getirdiği felsefe bilincinin vazgeçilmez bir önemi söz konusudur. Onun kullandığı “felsefenin gerçekliği” kavramı, eleştiri, tartışma ve diyalog yolunu açık tutmaya, genişletmeye yönelik bir ifadedir.

Felsefi düşüncenin toplumsal koşullarda, yaşadığımız kültürde hangi etkenler tarafından engellendiğini, kısıtlandığını nedenleriyle ortaya koymaya çalışan Bıçak, aynı zamanda felsefecilerin neler yapmaları gerektiği konusunda önemli değerlendirmeler yapmakta ve işaretler de ortaya koymaktadır. Toplumsal/kültürel gerçekliğin içerdiği sorunların aynı zamanda felsefi düşünce için harekete geçirici ve yeni görüşler ortaya koyma yönünde bir gerekçe olması da söz konusudur. Sorunlu, bunalımlı bir yaşama ortamının sanat, edebiyat için olduğu kadar felsefe için de yeni düşünceler ve kuramlar üretmek için taşıdığı olanakları göz ardı etmemek gerekir. Kendi yaşama kültürümüzün sorunlarından yola çıkarak ve bunları düşünmemizin bir konusu/nesnesi olarak ele alıp söz konusu engelleri aşabiliriz. Belki böyle bir tavır ve anlayışla düşüncede yeni yollar aradıkça ve patikalar açabildikçe felsefede daha özgün eserlerin/çalışmaların artması da mümkündür. Türkiye’de felsefe yapmanın/felsefeyle uğraşmanın engelleri ve zorlukları karşısında nasıl bir anlayışa/tutuma ihtiyaç olduğu konusunda Bıçak’ın dile getirdikleri arasında yol açıcı pek çok unsurun bulunduğunu görebiliriz.

Kaynaklar

- Bıçak, A. (2002). *Felsefenin Yapısı ve Sorunları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Bıçak, A. (2009). “Macit Gökberk’in Felsefe Anlayışı”, *Felsefe Arkivi*, 33, 2009.
- Bıçak, A. (2012). “Felsefe Anlayışımızdaki Sorunlar”, *Türkiye’de Felsefenin Geleneği ve Geleceği* içinde. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Bıçak, A. (2022). *Türkiye’de Felsefenin Gerçekliği ve Eleştirisi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Erdem, H. (2007). *Felsefenin Işığında Tartışmalar*, Ankara: Arma1 Yayınları.
- Kaynardağ, A. (2002). *Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Felsefe*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özlem, D. (1998). *Bilim Tarih ve Yorum*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Uygur, N. (2002). *Türk Felsefesinin Boyutları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Yazar Katkıları: **Tek Yazar** Fikir - Tasarım Denetleme- ; Kaynaklar- ; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi ; Analiz ve/ veya Yorum -; Literatür Taraması ; Yazıyı Yazan ; Eleştirel İnceleme

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Etik Kurul Belgesi: -

Author Contributions: **Sole Author** Concept -; Design-; Supervision-Resources; Data Collection and/or Processing; Analysis and/or Interpretation ; Literature Search-; Writing Manuscript-; Critical Review

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Ethical Committee Approval: -